

УДК 93/94(470.23+57) «1990/2013»

Олена Орленко

ВИСВІТЛЕННЯ ПИТАННЯ РАДЯНСЬКОЇ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ В ЛЕНІНГРАДІ В РОКИ НЕП В ІСТОРІОГРАФІЇ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Стаття присвячена проблемам висвітлення реалізації податкової політики в 1920-х рр. в Ленінграді у працях дослідників з кінця 1990-х років. Зроблено висновок, що незважаючи на появу на початку ХХІ ст. в Російській Федерації дисертаційних робіт на матеріалах Ленінграда, питання реалізації податкової політики в місті в досліджуваний період залишається недостатньо невивченим. Не знайшли відображення в роботах і особливості місцевого оподаткування в Ленінграді, особливо в другій половині 20-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: історіографія, податкова політика, командно-адміністративна система, лібералізація.

Дослідження будь-якої наукової теми, незалежно від рамок, починається із опрацювання уже наявної літератури, іншими словами – історіографії. Зважаючи на це, дана стаття – це результат опрацювання історіографічного матеріалу у рамках роботи над темою реалізації радянської податкової політики в 1920-х рр. в Ленінграді. Слід зазначити, що окремих робіт присвячених висвітленню історіографії питання реалізації радянської податкової політики в 1920-х рр. в Ленінграді в українській історіографічній науці немає. Так, дана проблема лише частково висвітлюється в контексті дисертаційних досліджень, що були захищені на початку ХХІ ст. у РФ, а отже, відсутність праць з історіографічного аналізу досліджуваної нами проблеми і визначає актуальність даної статті.

Мета дослідження полягає в аналізі висвітлення питання реалізації радянської податкової політики в Ленінграді в 1920-х рр. у працях авторів 1990-х рр. – початку ХХІ ст., визначанні кола питань, які були у центрі їх уваги.

Аналіз літератури, присвяченої проблемам податкової політики, що вийшла друком до 1990-х рр., свідчить про існування значної кількості робіт, найбільша цінність яких полягала в наявності в них значного фактичного матеріалу. Проте висвітлення різних аспектів проблеми було нерівномірним. Дослідників цікавили передусім питання прямого оподаткування та акцизів. Дана обставина була зумовлена не лише складнощами аналізу інших податків і зборів, а й впливом політичної кон'юнктури. Варто зазначити, що в цей період так і не з'явилося ґрунтовних узагальнюючих досліджень, які б висвітлювали особливості податкової політики на місцях, зокрема і в Ленінграді. Більшість робіт була присвячена аналізу розбудови податкової політики в масштабах СРСР із наведенням для ілюстрації фактів по Москві.

Період від початку 1990-х рр. і до сьогодні характеризувався якісними змінами в історіографії проблем нової економічної політики: вчені отримали змогу розширити коло досліджуваних проблем з використанням нових підходів у їх трактуванні завдяки звільненню від ідеологічного, адміністративного тиску та залученню нових джерел. Цьому періоду було притаманне значне зростання кількості як наукових, так і публіцистичних робіт із проблем непу, що пояснювалося переосмисленням догматичних поглядів на процес формування радянської податкової системи.

Податки в роки нової економічної політики відігравали важливу роль не лише в наповненні державного бюджету, а й використовувалися владою як засіб тиску на підприємців. Зважаючи на це, увага дослідників кінця ХХ ст. зосереджувалася також на питаннях витіснення приватної промисловості із централізованої планово-економічної системи шляхом використання і податкових механізмів. Зокрема Л. Лютов у своїй праці «Частная промышленность в годы НЭПа (1921–1929)» (1994) [1] зазначав, що в другій половині 1920-х рр. податковий тиск на приватника досяг своєї верхньої межі, що викликало падіння податкових надходжень і зменшення кількості підприємств. У роботі використаний значний фактичний матеріал з проблем оподаткування промислового сектору Москви, проте є й інформація щодо Ленінграда. У цілому ж Л. Лютов охарактеризував ставлення держави до приватника як перехід від політики втручання та контролю на початку непу до політики повного придушення в наступні роки [1, с.101].

Прикладом переосмислення багатьох аспектів непу був збірник «НЭП: приобретения и потери», опублікований у 1994 р. Стаття В. Дмитренка [2] «Чотири виміри непу» не лише відкривала новий погляд на нову економічну політику, а й містила висновки про природу продподатку. Так, автор зазначав, що даний вид податку, відкривши деякий простір для приватної

торгівлі, сам став її головним обмежувачем шляхом виведення за рамки ринку більшої частини товарної продукції сільського господарства.

У статті Н. Роголіної «Новая экономическая политика и крестьянство» [3] також знайшли висвітлення питання реалізації НЕП. Автор прийшла до висновку, що НЕП «підказав» адміністративній системі, як протриматися і «окреслив приблизні межі її відступу до нормального життя» [3, с.149]. Дана робота є цінною для розуміння особливостей тих економічних процесів, які відбувалися в роки нової економічної політики, про вирішення криз непу шляхом обмеження ринку та поступової руйнації його механізмів.

Дослідник Г. Дегтярьов [4] у своїй роботі вважав 1923 і 1924 рр. найбільш успішними у справі реформування системи оподаткування країни. Автор зробив висновок, що бідність суб'єктів оподаткування сприяла створенню системи переважно непрямого оподаткування. Ідеологічна боротьба та пронизані нею економічні заходи, на думку автора, незмінно призводили до придушення приватнопідприємницької активності, що скорочувало податкові надходження від приватного сектору.

Крізь призму впливу політичної кон'юнктури розглядав реформи 20-х рр. XX ст. у роботі «Власть. Политика. Послереволюционная Россия (1917–1928)» (1997 р.) [5] В. Шишкін. Він зазначав, що в середині 1920-х років країна опинилася на роздоріжжі – економіка вимагала або повного визнання ринку, або повернення до адміністративно-розподільчої системи. Другий варіант, на думку автора, виявився більш прийнятним для радянської влади [5, с. 362]. Автор прийшов до висновку, що спроба реформування економіки в 1920-ті роки повністю суперечила «соціалістичній» меті правлячої партії. Врешті-решт, це і зумовило ліквідацію всіх позитивних здобутків реформ періоду непу.

Важливим є знання повсякденного життя Ленінграда в роки нової економічної політики. Так, цінною для розуміння життя пересічних жителів Ленінграда та їх проблем була праця Н. Лебіної «Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии. 1920–1930 годы» (1999 р.) [6]. Матеріал цієї роботи дозволив зрозуміти негативні для населення наслідки спрямованої державної політики на широке розповсюдження акцизного оподаткування. Зокрема збільшення акцизів на алкогольні напої автор тісно пов'язувала зі зростанням пияцтва в місті. З одного боку, дані дії сприяли наповненню державної скарбниці, а з іншого – створювали низку проблем у суспільстві, зокрема таких як падіння моральності, зростання злочинності тощо. У Ленінграді ж це виявилось в зростанні пияцтва, суїцидів тощо.

У роботі О. Толкушкіна [7] висловлена думка, що система податків періоду нової економічної політики відповідала рівню економічного розвитку країни, цілям і завданням держави. Зокрема ряд податків мав відкрито дискримінаційний характер, наприклад, податок на надприбуток, трудовий гужовий податок, індивідуальне оподаткування так званих куркульських господарств. Характерною рисою податкової системи дослідник визначив численність податків і зборів. Він наголосив, що 1922–1923 рр. були часом введення значної кількості різних податків і зборів, що стали важким тягарем для населення країни. Не менш важливим був висновок О. Толкушкіна, що введення податку на надприбуток, податку зі спадщини та дарувань, індивідуального оподаткування куркульських господарств стало проявом державного курсу на згортання нової економічної політики.

Ґрунтовним дослідженням з історії податків на початку XXI ст. була робота Н. Петухової «История налогообложения в России IX–XX вв.» (2009 р.) [8]. Особливу увагу дослідниця приділила прибутковому, промисловому, сільськогосподарському податкам та акцизам у роки непу. Н. Петухова зробила висновок про два аспекти податкової політики періоду нової економічної політики – фінансовий і соціально-політичний. Перший, на її думку, мав на меті досягнення бездефіцитного бюджету та припинення емісії шляхом відновлення грошових податків. Другий аспект полягав у прагненні використати податкову політику як знаряддя вирішення економічних і політичних завдань. Дослідниця подала також періодизацію здійснення податкової політики упродовж 20-х рр. XX ст., виокремлюючи три періоди у формуванні системи оподаткування. Першим етапом став період із 1921 – до 1923 рр., який характеризувався становленням системи податків і зборів, розробкою принципів податкової політики. Другий етап – період із 1924 р. до осені 1926 р., який був часом найбільш вдалого функціонування системи оподаткування. Третій період, на думку Н. Петухової, був часом посилення податкового тиску, класового принципу оподаткування та тривав з осені 1926 р. до 1929 р.

Для дослідження окремих проблем оподаткування становить інтерес збірник статей «Россия нэповская», виданий у 2002 р. [9]. Автори вміщених у виданні робіт приділили увагу широкому колу питань та зробили спробу розкрити сутність Росії “непівської”, визначити, в чому полягали причини падіння нової економічної політики. У передумові переходу до продподатку в 1921 р. В. Теліцин вбачав невдалу економічну політику попередніх років. Він же наголосив на тому, що “єдність”

сільськогосподарського податку витримувалася не у всіх районах країни. У ряді губерній через інфляцію єдиний сільськогосподарський податок обчислювався в змішаній формі. І. Орлов у розділі «Проблеми єдиної економіки» зазначав, що із проголошенням непу податки перетворилися у важливий ресурс для розвитку державного господарства. Перехід до непу, на думку дослідника, покликав до життя громіздку систему оподаткування, що характеризувалася численними зборами. Причому центр податкового тягаря, на думку І. Орлова, був перенесений на групу непрямих податків: акцизи, митні, гербові та інші збори. Дані висновки авторів можуть бути підтверджені досвідом Ленінграда.

Слушним видається висновок І. Караваєвої, що проблема розподілу податкового тягаря між різними верствами населення, окрім фіскального, набувала ще й виключно політичного значення [10]. Так, регулююча функція податкової політики, на думку І. Караваєвої та І. Архипкіна, виконувала роль ефективного політичного інструмента та забезпечувала послідовне скорочення капіталістичного накопичення, роблячи розширення і модернізацію виробництва в приватних господарствах економічно не вигідними. Фіскальна функція податкової політики реалізовувалася за рахунок системи непрямого оподаткування, в основному за рахунок акцизного і митного обкладання товарів широкого вжитку. Автори стверджували, що дана функція реалізовувалася за допомогою прогресивного оподаткування майна та прибутків громадян, які володіли приватною власністю, а також шляхом створення пільгових умов оподаткування для платників, які не мали об'єктів приватного володіння [11].

Становище приватного капіталу в роки непу розглядали М. Новіков та Ю. Братющенко [12–13]. Дані роботи дали змогу зрозуміти ті обставини, у яких відбувалися реалізація непу та формування податкової системи країни. Зокрема Ю. Братющенко зазначав, що наприкінці 1920-х рр. діяльність податкових органів країни повністю узгоджувалася із загальнодержавною тенденцією витіснення приватника. Податкову політику наприкінці непу автор охарактеризував як несправедливу. На доказ цього Ю. Братющенко наводив статистичні дані податкових надходжень, згідно з якими в 1927 р. непмани сплачували податків у 20 разів більше, ніж робітники та службовці, в 1928 р. – вже в 40 разів більше [13, с. 9].

Питання підприємництва на регіональному рівні були предметом наукового інтересу дослідниці Є. Демчик [14, 15]. Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. у неї вийшов ряд робіт, присвячених вивченню історії сибірських непманів, яких авторка розглядала за допомогою категорії “приватний капітал”, розуміючи під цим терміном альтернативну державній форму підприємницької діяльності. Роботи даної дослідниці слугували прикладом дослідження особливостей економічної політики на місцях.

Відповіддю населення на податковий тиск з боку держави було ухиляння від сплати податків у роки непу. Саме тому інформація про правопорушення в податковій сфері є цінною для нашого дослідження. У своїй роботі М. Тошева [16] стверджувала, що напередодні введення непу радянська влада розглядала податки не як фінансовий ресурс, а як спосіб завершення конфіскації майна. На її думку, податкова політика вирішувала не стільки фінансові завдання, скільки соціально-політичні. Розглядаючи податкову політику часів нової економічної політики, М. С. Тошева відзначала в першу чергу її класовість [16, с. 13].

Інформативними є і дисертаційні роботи інших російських дослідників, зокрема І. Комісарової «Система прямого налогообложения в 1920-е годы» (2000 р.) [17], І. Сіботіної «Налоговое законодательство и налоговая политика в годы НЭПа (1921–1930 гг.)» (2008 р.) [18]. Питання особливостей податкової практики в Ленінграді авторами не висвітлювалися, оскільки вони не входили до завдань досліджень. Однак подані в них матеріали дали змогу зрозуміти особливості функціонування податкової системи в державі в цілому, що є дуже важливим при дослідженні регіональних особливостей.

Здійсненню нової економічної політики приділяли увагу такі сучасні українські дослідники, як В. Лантух [19], В. Калініченко [20], Ю. Волосник [21], О. Пиріг [22]. Вони розглядали вплив податків на економічне становище нової буржуазії України, їх роль у ліквідації приватного сектору в торгівлі, висвітлювали основні етапи становлення ринку. У роботі української дослідниці І. Ткаченко окремий параграф присвячений особливостям впливу податкової політики на розвиток промислового життя Москви [23].

Значний внесок у дослідженні різних аспектів непу належить українському вченому С. Кульчицькому [24]. У своїх працях він стверджував, що перехід до нової економічної політики був вимушеним кроком більшовиків. Дослідник дійшов висновку, що правляча партія не керувалася чітким планом економічних перетворень, а більшість заходів мала стихійний та імпровізований характер. На його думку, результатом впровадження непу стало зміцнення позицій більшовицької партії. С. В. Кульчицький стверджував, що неп не означав зміну концептуальних засад більшовизму

в економічних питаннях, а був лише тимчасовим маневром, який забезпечив би перехід до суто комуністичних принципів господарювання.

Розглядає історичні аспекти формування та розвитку податкової системи в Україні Є. А. Опря [25]. Він визначив реформування системи оподаткування як одну з ключових проблем ринкової економіки, яку неможливо вирішити без поглибленого вивчення історичних етапів формування та функціонування системи оподаткування.

Податкове законодавство УСРР в роки непу також було предметом ряду дисертаційних досліджень, захищених в Україні в даний період розвитку історіографії. Зокрема слід звернути увагу на роботи М. Шевердіна «Податкове законодавство в УСРР у період нової економічної політики (1921–1929 рр.)» [26] та В. Чамлая «Правоохоронна діяльність у сфері державних фінансів в УСРР у роки нової економічної політики (1921–1929 рр.)» [27]. Обидві роботи характеризувалися аналізом правових аспектів податкового законодавства в УСРР та його реалізації на практиці відповідними державними органами в 1921–1929 рр. Так, М. Шевердін прийшов до висновку, що податкове законодавство в 1920-ті рр. було спрямоване на створення фінансової та податкової систем союзних республік. Він зазначав, що в результаті податкової реформи 1926–1927 рр. значно посилювався податковий тиск на представників приватного капіталу, який спричинив їх витіснення з народного господарства СРСР у майбутньому. В. В. Чамлай у своєму дослідженні дійшов висновку, що податкова політика в роки нової економічної політики була непродуманою, необґрунтованою та мала протекціоністський характер. Отже, дані роботи дозволили подивитися на проблеми реалізації податкової політики в роки непу з юридичної точки зору.

У цей період історіографія НЕП збагатилася російськими дисертаційними дослідженнями. Податкові органи – важлива складова податкової системи, тому роботи з історії формування та діяльності податкових органів у Ленінграді є цінними для нашого дослідження. Є. Старовойтова у своїй роботі на тему «Формирование и деятельность налоговых органов в Петрограде в первые годы НЭП: 1921–1923 гг.» (2004 р.) [28] розглядала формування податкових органів у перші роки нової економічної політики. Предметом дослідження був процес організації структурних підрозділів петроградських податкових органів у 1921–1923 рр., а також основні напрямки роботи податкових співробітників, аналіз їх кількісного й якісного складу. Дисертацію характеризував тісний зв'язок між розглядом процесу формування та діяльності податкового апарату з податковою політикою, що проводилася на той час. Однак робота обмежена лише першими роками реалізації нової економічної політики. Крім того, часто статистичний матеріал поданий авторкою без належного аналізу, що зменшувало цінність даної роботи як історичного дослідження.

Дисертаційна робота М. Розової «Финансовая инспекция Петрограда-Ленинграда в 1921–1929 годах: Структура, кадры, основные направления деятельности» (2005 р.) [29] розширила уявлення про фінансову інспекцію як органу контролю за податковою сферою в Ленінграді часів нової економічної політики. Предметом вивчення дослідниці була діяльність фінінспекції з прямих податків у Петрограді (Ленінграді) в 1921–1929 рр., зокрема основну увагу вона приділила проблемам формування кадрового складу податкових органів міста. Цінними для нашого дослідження були матеріали, що містили інформацію про структуру, кадрові питання та соціальний склад працівників фінінспекції в Ленінграді в роки нової економічної політики. Часто інформація про введення того чи іншого податку подавалася авторкою без даних місцевої статистики. Перша третина роботи майже повністю висвітлювала законодавчі зміни в сфері оподаткування в 1921–1929 рр. у країні в цілому, тобто без конкретизації по Ленінграду. Крім того, акцентуючи значну увагу на проблемі боротьби з неплатниками податків, М. Розова залишила поза увагою створення в місті камери народного суду з податкових справ, що займалася судочинством у податковій сфері, хоча саме в Ленінграді була започаткована ця структура. Відсутні також статистичні дані про податкові надходження за другу половину 20-х рр. XX ст., що не дало змоги простежити динаміку надходжень від прямих податків у місті. У цілому, окремі аспекти функціонування податкової системи в Ленінграді в роки нової економічної політики знайшли відображення в роботі в достатньому обсязі.

Отже, праці вчених із дослідження питання реалізації радянської податкової політики в Ленінграді в роки непу впродовж 90-х рр. XX ст. та на початку XXI ст. відрізнялися відмовою від марксистсько-ленінської методології та використанням нових підходів у вивченні економічних процесів 20-х рр. XX ст. З'явився інтерес до регіональних досліджень окремих господарських одиниць, якими виступали великі промислові міста. Частково отримали висвітлення і проблеми розбудови податкової системи Ленінграда, проте висвітлення носило виключно фрагментарний характер, що дає можливість для подальших наукових розвідок у цьому напрямку.

Список використаних джерел

1. Лютов Л. Н. Частная промышленность в годы НЭПа, (1921–1929) / Л. Н. Лютов. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1994. – 147 с.
2. Дмитренко В. П. Четыре измерения нэпа / В. П. Дмитренко // НЭП: приобретения и потери. Сб. статей. / Отв. ред. Дмитренко В. П. – М. : Наука, 1994. – С. 27-42; Дмитренко В. П. Четыре

измерения нэпа / В. П. Дмитренко // Вопросы истории КПСС. – 1991. – № 3. – С. 125–138. 3. Роголина Н. П. Новая экономическая политика и крестьянство / Н. П. Роголина // НЭП: приобретения и потери. Сб. статей. / Отв. ред. Дмитренко В. П. – М.: Наука, 1994. – С. 139–149. 4. Дегтярев Г. П. Нэп: идеологические тупики хозяйственной реформы / Г. П. Дегтярев // Нэп: приобретения и потери / Отв. ред. Дмитренко В. П. – М.: Наука, 1994. – С. 126–138. 5. Шишкин В. А. Власть. Политика. Экономика: Послереволюционная Россия (1917–1928 гг.) / В. А. Шишкин. – СПб.: Дмитрий Буланин, 1997. – 399 с. 6. Лебина Н. Б. Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии, 1920–1930 гг. / Н. Б. Лебина. – М.: Летний сад, 1999. – 320 с. 7. Толкушкин А. В. История налогов в России / А. В. Толкушкин. – М.: Юрист, 2001. – 432 с. 8. Петухова Н. Е. История налогообложения в России IX–XX вв.: учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по спец. 08.01.05 «Финансы и кредит» и 08.01.07 «Налоги и налогообложение» / Н. Е. Петухова. – М.: Вузовский учебник, 2009. – 415 с. 9. Россия нэповская / С. А. Павлюченков, Д. А. Аманжолова, В. П. Булдаков [и др.]; под ред. А. Н. Яковлева; [Междунар. фонд «Демократия»]. – М.: Новый хронограф, 2002. – 470 с. 10. Караваева И. В. Социальные аспекты налоговой политики России в 20–30-х годах XX ст. / И. В. Караваева // Историко-экономический альманах: Вып. 2. / ред.-сост. Д. Н. Платонов. – М., 2007. – 456 с. 11. Караваева И. В. Налоговая политика России в XX веке: монография / И. В. Караваева, И. В. Архипкин. – М., 2002. – 167 с. 12. Новиков М. Н. Исторический опыт нэпа: идеи и реальность / М. Н. Новиков. – М.: Уникум-центр, 1997. – 123 с. 13. Братющенко Ю. В. Нэп: государство, частник, кооперация / Ю. В. Братющенко // Вопросы истории. – 2007. – №2. – С. 3–15. 14. Демчик Е. В. Частный капитал и государственная власть в Сибири: диалог середины 1920-х годов / Е. В. Демчик // Предприниматели и предпринимательство в Сибири. Вып. 3. – Сб. научн. ст. – Барнаул: Изд-во Алтайского ун-та, 2001. – С. 91–105. 15. Демчик Е. В. Предприниматели Сибири периода нэпа: купцы или нэпманы? / Е. В. Демчик // Актуальные вопросы истории Сибири. Научн. чтения памяти проф. А. П. Бородавкина: мат.-лы конф. / под ред. Ю. Ф. Кирюшина. – Барнаул: Изд-во Алтайского ун-та, 1998. – С. 233–236. 16. Тошева М. С. Эволюция советского законодательства по противодействию налоговым преступлениям в условиях НЭПа / М. С. Тошева // Современное право. – 2008. – №10. – С. 129–133. 17. Комиссарова И. А. Система прямого налогообложения в 1920-е годы: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / И. А. Комиссарова. – Иваново, 2000. – 234 с.: ил. 18. Сиботина И. В. Налоговое законодательство и налоговая политика в годы НЭПа (1921–1930 гг.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14 / И. В. Сиботина. – М., 2008. – 169 с. 19. Лантух В. В. Становление и развитие торговли на Украине в 1921–1932 гг. / В. В. Лантух. – Х.: Основа, 1992. – 189 с. 20. Калініченко В. В. Селянське господарство України в період непу: історико-економічне дослідження / В. В. Калініченко. – Харків: Основа, 1997. – 400 с. 21. Волосник Ю. П. Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу: [монографія] / Ю. П. Волосник. – Х.: Вид-во НМЦ «СД», 2002. – 384 с. 22. Пиріг О. А. Ринкові відносини періоду непу в Україні: історичний аспект: дис. ... докт. іст. наук. / О. А. Пиріг. – К., 2002. – 408 с. 23. Ткаченко І. В. Приватна промисловість Москви в роки нової економічної політики: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / І. В. Ткаченко. – Х., 2006. – 226 с. 24. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928) / С. В. Кульчицький. – К.: Основи, 1996. – 396 с.; Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939) / С. В. Кульчицький. – К.: Альтернативи, 1999. – 326 с.; Кульчицький С. В. УСРР в добу нової економічної політики (1921–1928 рр.) / С. В. Кульчицький. – К.: Вид-во НАН України, 1995. – 203 с. 25. Опря Є. А. Історичні аспекти формування та розвитку податкової системи в Україні / Є. А. Опря // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3. – С. 375–378. 26. Шевердін М. М. Податкове законодавство в УСРР у період нової економічної політики (1921–1929 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права: історія політичних і правових учень» / М. М. Шевердін. – Х., 2005. – 20 с. 27. Чамлай В. В. Правоохоронна діяльність у сфері державних фінансів в УСРР у роки нової економічної політики (1921–1929 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права: історія політичних і правових учень» / В. В. Чамлай. – Х., 2010. – 18 с. 28. Старовойтова Е. Н. Формирование и деятельность налоговых органов в Петрограде в первые годы НЭП (1921–1923 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Е. Н. Старовойтова. – СПб., 2004. – 260 с. 29. Розова М. А. Финансовая инспекция Петрограда-Ленинграда в 1921–1929 годах: Структура, кадры, основные направления деятельности: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / М. А. Розова. – СПб., 2005. – 247 с.

Елена Орленко

ОСВЕЩЕНИЕ ВОПРОСА СОВЕТСКОЙ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ В ЛЕНИНГРАДЕ В ГОДЫ НЭПА В ИСТОРИОГРАФИИ КОНЦА XX – НАЧАЛА XXI В.

Статья посвящена проблемам освещения реализации налоговой политики в 1920-х гг. в Ленинграде в трудах исследователей конца 1990-х годов – начала XXI в. Сделан вывод, что несмотря на появление в начале XXI в. в Российской Федерации диссертационных работ на материалах Ленинграда, вопрос реализации налоговой политики в городе в исследуемый период остается недостаточно изученным. Не нашли отражения в работах и особенности местного налогообложения в Ленинграде, особенно во второй половине 20-х гг. XX в.

Ключевые слова: историография, налоговая политика, командно-административная система, либерализация.

Olena Orlenko

COVERAGE OF ISSUES OF TAX POLICY IN SOVIET LENINGRAD DURING THE NEP IN THE HISTORIOGRAPHY OF THE LATE XX – EARLY XXI CENTURY

The article is devoted to the problems of coverage of implementation of tax policy in the 1920s in Leningrad in the research works of scholars since the late 1990s. It is concluded that despite the emergence in XXI century in the Russian Federation dissertations on materials Leningrad, the implementation of tax policy in the city during the investigated period remains insufficiently unexplored. Moreover, the features of local taxation in Leningrad, especially in the second half of the 20-ies of XX century are not reflected either.

Key words: historiography, tax policy, command-administrative system, liberalization.

УДК 94:327(470+571) «199»

Олена Потапова

ВИБУДОВА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ РОСІЇ У 90-ТІ РОКИ ХХ СТ.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Зовнішньополітична стратегія є системою теоретичних положень і практичних заходів держави для досягнення цілей зовнішньої політики і вибудовується кожною державою. У дослідженні подано історіографічний огляд праць, які розкривають еволюцію зовнішньополітичної стратегії Росії у 1991–1999 рр. Акцентується увага на розпаді СРСР, і тому, які глибокі і далекосяжні наслідки він мав. Підкреслено роль ключових фігур російського дипломатичного корпусу, які займалися реалізацією зовнішньополітичних завдань, продиктованих як логікою подій всередині країни або за її межами чи всупереч ним.

Ключові слова: зовнішньополітична стратегія, ліберальна ідеологія, національні інтереси, зовнішньополітичні орієнтири, балканська криза.

На початку 90-х рр. ХХ ст. в результаті розпаду СРСР в Російській Федерації, як і в провідних державах світу, панувала розгубленість. Нова держава тільки визначала свої національні інтереси і пріоритети зовнішньої політики в умовах сильної обмеженості ресурсів. Найскладнішим в цих умовах було формулювання оптимальної зовнішньополітичної стратегії. Сучасна політична ситуація актуалізує вивчення досвіду і спробу прогнозувати подальшу поведінку Росії як впливового сусіда України.

Мета публікації полягає у висвітленні стану дослідження в науковій літературі еволюції зовнішньополітичної стратегії Росії у 1991–1999 рр.

Історіографія проблеми є доволі широкою, однак весь комплекс джерел можна розділити на кілька груп: вітчизняна історіографія, російська історіографія та зарубіжна історіографія. Проте необхідно відзначити, що у зазначений період питання зовнішньополітичного курсу, головним чином, розглядалися на сторінках наукових періодичних видань, а монографічні праці стали з'являтися уже на початку 2000-х рр.

Російська історіографія представлена роботами, автори яких аналізували ситуацію у світі і в Росії після розпаду СРСР, намагалися теоретично обґрунтувати напрям побудови зовнішнього курсу. Зміст дискусій, що тривали серед науковців та політиків, відносно альтернатив та орієнтирів російської дипломатії демонстрували одночасно і розгубленість, і прагнення зберегти саме за Росією той вплив на міжнародній арені, який мав колишній СРСР. Виголошувалась критика російської влади щодо її бездіяльності у формуванні нової ідеології країни.

Вивчення проблеми неможливе без виявлення чинників, що привели до змін у радянському суспільстві. У працях В. Согріна [1], Б. Капустіна і І. Клямкіна [2] проаналізовано умови появи нової ідеології в СРСР наприкінці його існування, усвідомлення ліберальних цінностей росіянами. Відомо, що ліберально-демократична ідеологія декларує пріоритет і самоцінність особистості, проголошує верховенство народу в державному управлінні. Однак на Заході еволюція лібералізму відбувалася разом з еволюцією суспільства, а в Росії вона була «впроваджена згори» під час перебудови [1; 6–7], тому різні шари суспільства по-різному і сприймали ліберальні цінності.

Роздуми щодо зрілості радянського суспільства для змін ідеології відображені у статті Б. Капустіна і І. Клямкіна. Автори звертають увагу на те, що при дослідженні рівня політичної свідомості у 1990 р., дослідники прийшли до висновку про «наявність серед радянських громадян широкої підтримки демократичних цінностей, навіть значно більшої, ніж вони передбачали. За окремими ключовими показниками, наприклад, підтримка ідеї про реалізацію прав людини,